

ciální struktury, změnu třídní struktury a všechno to, co je přímým či nepřímým důsledkem politického a ekonomického fungování socialistických institucí. Přinesl změnu ideologických obsahů národní kultury a společenského vědomí. Ideje rovnosti a práv jedince se hluboko zakořenily a každý v Polsku vychovaný občan považuje za zcela přirozené, že má právo na práci, na výdělek a vzdělání, že jsou mu přístupné kulturní instituce, že má právo na odpočinek a lékařskou péči.

Nejde však jen o faktické technické a ekonomické přeměny, ale také o to, že socialistické principy, z nichž industrializace vycházela, pronikly během třiceti poválečných let do společenského vědomí a byly jím akceptovány. Szczepański se domnívá, že fungování těchto principů ve vědomí lidí umožní vyhnout se negativním stránkám technické civilizace, která vznikla v důsledku industrializace na Západě. I když pojem technické civilizace v této práci nevymezuje, je zřejmé, že jej používá ve stejném významu, jak jej definoval ve své dřívější knize *Zagadnienia socjologii współczesnej*, Warszawa 1965 (český překlad: *Spektrum společnosti*, Praha 1968), kde píše: „Technická civilizace je základem industrializované společnosti. Charakterizuje ji vědecká organizace práce, masová sériová výroba, velkoměsta jako převládající forma lidských seskupení a masové prostředky sdělování kulturních obsahů: film, rozhlas, televize, noviny, obrázkové magazíny, knihy vydávané ve velkých nákladech, masové reprodukce a gramofonové desky. (...) Technická civilizace bylo poprvé dosaženo v kapitalistickém systému. Proto také její charakteristické znaky jsou do značné míry výtvorem této společnosti. Plná industrializace a urbanizace socialistických společností musí přinést jiné důsledky pro sociální život. Zajisté umožní vyhnout se krajní uniformizaci a odcizení jedinců vykonávajících práce, které nerozvíjejí osobnost, osvobodí člověka z nadvlády strojů, tříhu a peněz, a tím uchrání společnost před atomizací a „zmasověním““ (*Spektrum společnosti*, cit. vyd., s. 20 a 21).

V recenzované knize se Szczepański k této otázce znovu vrací a konstatuje, že ve společnosti industrializované na socialistických principech je předně možné se vyhnout komercializaci vztahů mezi lidmi a zabránit komercializačním tendencím projevujícím se v průmyslových oblastech a městech, a to organizací služeb a kolektivního soužití v místech bydliště. Takové instituce jako jsou uliční a sídlištní výbory, organizační jednotky Fronty národní jednoty a územní skupiny společenských organizací mohou efektivně působit proti tomu, aby se kolektivní život nestal závislým na zkomercializovaných institucích. Je tedy možné se vyhnout negativním jevům a procesům charakteristickým pro „osamělý dav“ i pro organizační společnosti a organizačního člověka“. Je dále možné na půdě všeobecně akceptovaných socialistických zásad, rozvíjením a rozšiřováním mimoekonomických

funkcí zespolečňených podniků, vytvořit základy integrace lidských kolektivů a zmenšit deformující vliv techniky a ekonomiky, jež je na ni založena, na lidskou osobnost.

Za druhé je podle Szczepańskiego rovněž možné vyhnout se negativním jevům zkomercializované masové kultury. Autor upozorňuje, že polské masové sdělovací prostředky uchovály ve svých programech podstatnou část reprezentativní kultury, a to i za cenu, že obyvatelstvo s nižším vzděláním ji fakticky nesleduje. Racionalizací vzdělávání, projektováním vzdělávací politiky, zahrnující všechny instituce, jež formují osobnost občana od raného dětství až do zralosti, a systematickým permanentním vzděláváním je možné podle jeho mínění vytvořit typ všeobecné kultury na značně vyšší úrovni, než je tomu v západních zemích, a také se vyhnout jejím negativním účinkům.

Recenzovaná kniha Jana Szczepańskiego představuje podle mého názoru novou kvalitu v polské sociologické literatuře věnované industrializaci, a to především proto, že je prvním pokusem o systematický přístup k této problematice. Szczepański mohl tento pokus podstoupit proto, že měl ke své syntéze a ke svým zobecněním dostatečně hluboké a široké základy ve formě empirických výzkumů a četných monografií, věnovaných důležitým oblastem a úsekům socialistické industrializace v Polsku. To však neznamená, že Szczepański tyto výsledky pouze mechanicky shrnul. Vytvořil z nich organický celek, a to tím, že je uvedl do vzájemné časové i prostorové souvislosti, vysledoval determinující faktory socialistické industrializace v Polsku, přičemž vyzvedl zejména to, co sociologa na tomto procesu nejvíce zajímá, totiž jeho důsledky v oblasti struktury společnosti i v oblasti chování, postojů a mínění společenských skupin a jedinců, jakož i jejich zpětné působení na technické a ekonomické faktory. Po této stránce je jeho kniha velmi poučná i svými metodickými aspekty, které by zasloužily zvláštního rozboru. Vznikl tak relativně vyčerpávající, syntetický a dynamický obraz, který je přesný a na faktech založený popisem změn polské společnosti v procesu industrializace, ale který zároveň nepostrádá prvky „sociologické imaginace“.

Jan Sedláček

Gérard Belloin: Culture, personnalité et sociétés (Kultura, osobnost a společnost)
Paris, Éditions sociales 1973.

Kniha je marxistickým rozбором otázek kultury, třídně determinovaných možností a hranic kulturního rozvoje člověka v soudobé kapitalistické společnosti, jež se ocitá na prahu vědeckotechnické revoluce, rozбором vycházejícím ze situace a konfliktů dnešní Francie.

Autor využívá rozsáhlou informační bázi, již poskytují výsledky četných sociologických

výzkumů a přípravné materiály pro VI. plán,¹ neomezuje se však na povrchní a často velice svévolnou interpretaci zjištěných jevů, jež je vlastní zejména sociologům a publicistům buržoazní provenience, ale směřuje k jejich hlubšímu osvětlení, k nalezení podstatných souvislostí mezi kulturními procesy a charakterem společenského řádu.

V třinácti kapitolách krok za krokem odkrývá hlubokou kulturní segregaci, jež je vlastní francouzské společnosti, skutečnost, že přístup ke kultuře je otevřen jen pro minoritu, falešnost a ideologickou funkci známé a často frekventované teze o rovnosti šancí v přístupu ke vzdělání a kultuře, nové aspekty a rozpory, jež do těchto procesů vnáší počátek vědeckotechnické revoluce.

Analyzuje buržoazní koncepcie kultury, současnou vládní kulturní politiku a kauzální vztah mezi krizí společnosti a krizí kultury.

V posledních třech kapitolách nastiňuje pak leninskou koncepci kulturní revoluce a některé aspekty jejího uskutečňování v socialistických zemích, vycházejí ze základní myšlenky, že socialismus jako společnost kvalitativně se liší od všech předchozích vyznačuje takový rozvoj kultury, jenž nemá v dějinách precedens.

* * *

Kniha G. Belloina může být pro naši veřejnost velice zajímavá, a to z řady důvodů. Především perfektně, na základě bohaté empirické dokumentace ukazuje, jak v zemi, jež v běžném povědomí žije jako kulturní výspa Evropy a světa, je přístup ke kultuře jednoznačně závislý na třídním postavení. „Četba je třídní fenomén,“ „pokud jde o četbu, je Francie nerovinná země,“ — 53 % Francouzů nečte knihy — avšak u dělníků činí toto procento 74, u vesničanů 82.

Totéž platí i pro oblasti kulturních aktivit — návštěvnost divadel, muzeí, kin, domů kultury; například divadla navštěvuje 13 % Francouzů. „Podíl různých socioprofesionálních kategorií v publiku muzeí je téměř přesně inverzní ve vztahu k jejich podílu v populaci.“ Ani televize se nevymyká principu kulturní segregace; uplatňuje se pouze jiným způsobem, „ale není o nic méně reálná“.

Autor s teoretickou hloubkou a citlivostí kriticky rozebírá v kapitalismu tak oblíbenou tezi o „rovnosti šancí“; vycházejí z empirických dat, ukazuje na problematiku vzdělání, jak od prvních školních tříd funguje třídně vázaná selekce. Rovnost šancí je fasádou, za níž se skrývá skutečnost, že „kulturní segregace začíná od školních lavic a je funkcí sociálního původu dětí“. Z 1000 dětí z rodin vyšších kádrů a svobodných profesí 574 postoupuje na vysoké školy, z 1000 dětí z rodin

dělníků jen 34: tato a další podobná fakta výrazně dokumentují uvedenou skutečnost. Autor jde dál, směrem k tomu, jak se buržoazní ideologie, zakotvená v přípravných materiálech VI. plánu, vypořádává s rozporům mezi stroze diferencovanou sociální realitou a tezí o „rovnosti šancí“. VI. plán připouští existenci sociální nerovnosti: jeho ideologické jádro tkví ve „vysvětlení“ původu této nerovnosti.

Společnost prý dává všem stejné možnosti, původ sociální nerovnosti, jež se manifestuje jako nerovnost kulturní, je však v různé kapacitě jednotlivců, v různé míře talentů. Různost individuální kapacity, úsilí a úspěchů je tedy zdrojem nerovnosti; společnost je exkulpována, „vinen“ je jednotlivec.

Autor označuje „ideologii vloh“ za určitý druh „rasismu“.

* * *

Pozoruhodný je rozbor otázky, jak kapitalistický systém reflektuje požadavky nastupující vědeckotechnické revoluce v oblasti vzdělání a jak na ně reaguje. Vzdělání není chápáno jako zhodnocování všech intelektuálních potenci populace, jeho rozsah i obsah je dimenzován úzce utilitární funkcí (určovanou menšinou). Na příklad VI. plán předpokládá, že 31,7 % žáků má být připraveno jako ne kvalifikovaná pracovní síla.

Vzdělání je ovšem i nástrojem (i když ne jediným) boje proti sociálnímu útisku. Proto buržoazie má permanentní snahu limitovat je a podřídit své ideologii. Rozpornou situaci, v níž se kapitalismus ocitá, charakterizuje autor velice přesně: „K formování pracovní síly, jež je nezbytná pro realizaci profitu... musí kapitalismus obětovat část společenského bohatství... na výdaje spojené se vzděláním. Ale stejný záměr, tj. realizace profitu, jim (tj. kapitalistům) diktuje stejně imperativním způsobem... nedělat nic...“ Tento rozpor je zvláště citlivý na „úsvit vědeckotechnické revoluce“.

* * *

Postup autora je zajímavý — zejména pro naši sociologickou veřejnost — i v tom smyslu, že názorně dokumentuje, jak různá teoreticko-ideologická optika ovlivňuje interpretaci jednotlivých dat, stimuluje výběr určitých dat a přikládá jim různou míru závažnosti. Autor totiž vychází z dat, jež nashromáždila empirická sociologie nemarxistického ražení, avšak jeho obraz kulturního vývoje současné Francie je podstatně odlišný od toho, který vychází z pera buržoazních a nemarxistických sociologů.

V kapitole „Čas a prostředky k životu“ dochází k závěru, že sice je pravda, že rozsah

¹ Francouzské plány, formulované na období 5 let (6. plán 1971–1975), vypracovávají pod vedením generálního komisařiátu pro plán, mají podstatně jiný charakter než plány v socialistickém společenském systému. „Plán“ ve společnosti se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků je a priori vykázan do roviny úvah a doporučení. To konečně nazna-

čují jasně i autoři *Výhledu k r. 1985*, když píší: „Skupina se nedomnívala, že by bylo v její kompetenci navrhnout volby týkající se ekonomické a sociální struktury, dělní práce a příjmové politiky; prostě usilovala o to ozejmit některé podstatné elementy, jež usnadňují volbu těm, kteří ji musí podstupovat“ (*Réflexions pour 1985*, s. 10).

volného času je větší než v době Marxe, ale je dnes ve Francii nižší než na příklad před třiceti lety (prac. doba v r. 1938: 38,7 hod., v r. 1969: 45,8 hod.). V kapitalismu je délka pracovní doby otázkou boje; nejkratší pracovní doba byla v letech vlády Lidové fronty 1936–1938 a pak v prvních letech osvobození 1944–1946. Po odchodu komunistických ministrů z vlády v r. 1947 se pracovní doba znovu prodloužila.

„Formy kapitalistického vykořisťování se změnily. Ty, jež známe dnes, neodpovídají již těm, jež měl Marx před očima, když psal *Kapitál*. Avšak mechanismus, který tak geniálně v tomto díle obnažil, zůstává stále týž.“

„Monopoly a stát spojují své prostředky, aby zvětšily soukromý profit úzké vrstvy populace: velké buržoazie.“

„Státně monopolní kapitalismus ničí osobnost jednotlivce ze dvou stran. Nárokuje si stoupající výdaje pracovní síly a současně s tím se snaží omezit uspokojování těch potřeb, jež vyžaduje její vzdělání, udržování a obnova. Těžce mrzačí a zneplodňuje lidské produktivní síly.“

Krise kultury je v tomto systému odvozena od krize společnosti, prohlubující se nástupem vědeckotechnické revoluce.

Vědeckotechnická revoluce vyvolává růst podílu intelektuální práce ve výrobě, vyžaduje stále širší znalosti a implikuje potřebu permanentního vzdělávání.

Rostoucí zespolenštění ekonomického, politického, sociálního a kulturního života činí objektivně nezbytnou participaci na řízení společnosti a vyvolává potřebu široce pojatého vzdělání – chápaného nikoli pouze jako profesionální příprava. Aby mohly tyto nové, objektivně se vyvinuvší a existující kulturní potřeby být vzaty v potaz, je třeba změny společenských vztahů, jež tvoří dnes nepřekonatelnou překážku „účasti všech členů společnosti na určování cílů a podmínek vlastní výrobní aktivity, účasti, jež se stává nezbyt-

nou a možnou stupněm zespolenštění, dosaženým díky výrobním silám“.

* * *

Jedině socialismus odpovídá aktuálním potřebám rozvoje společnosti a zároveň i potřebám rozvoje individua. Nové postavení člověka v socialistické společnosti je novým pramenem kulturních aspirací mas.

„Socialismus sleduje – a on jediný je toho schopen – tři cíle, jež implikují individuální rozvoj: trvalý vzestup společenského bohatství, zkrácení pracovní doby a změny v charakteru práce. Jediné limity, jimiž je uskutečňování těchto tří cílů omežováno, tkví ve stupni rozvoje výrobních sil.“

Výstavba socialismu je spojena s hlubokými proměnami ve sféře kultury, jež jsou zpracovány v leninské koncepci kulturní revoluce, kterou autor shrnuje do tří úkolů:

- 1) trvale rozvíjet kulturní úroveň veškeré populace,
- 2) trvale rozšiřovat sociální bázi těch, kteří participují na vytváření kultury.
- 3) tvořit novou kulturu.

Tyto procesy charakterizují kulturní vývoj socialistických zemí, bez ohledu na jejich národní specifičnost a kulturní tradici.

Konkrétní historické podmínky, v nichž se socialismus zrodil, a některé obtíže, jež provázejí jeho budování, nesmí zastřít to podstatné: je to jediný typ organizace společnosti, jež je schopen plně uspokojit potřebu iniciativy, účasti na řízení, na tvorbě vlastního života.

Výstavba socialismu není spojena jen se šířením kultury, ale s revoluční změnou jejího obsahu; socialismus nemění jen vztah mas ke kultuře, ale mění vztah mas ke kultuře, jež sama prochází podstatnými změnami.

Blanka Filipcová